

BIOTOPY MĚSTSKÉ PŘÍRODY

VÝZNAM, OHROŽENÍ, STRATEGIE OCHRANY A PÉČE

JIŘÍ SÁDLO

RNDr. JIŘÍ SÁDLO

Pracuje v Botanickém ústavu AVČR v Průhonicích a externě přednáší na Fakultě humanitních studií. Zabývá se ekologií invazí, změnami krajiny. O historickém vývoji kulturní krajiny napsal knihu *Krajina a revoluce* (2005), o městské přírodě pojednává kniha *Praha a Brno* (2015).

Městská příroda – tma pod svícem. Neznáme a nechápeme ji proto, že je nám tak blízko. Města již zauímají 27 % rozlohy Česka a suburbizace pokračuje. Budoucností ochrany přírody je proto ochrana městské a příměstské krajiny. Je třeba o ní mluvit v celé její biologické, krajinářské a společenské perspektivě. Předně je třeba opustit ta tradiční východiska ochrany přírody, která v moderní krajině již nefungují nebo dokonce škodí.

PŘÍMĚSTSKÁ KRAJINA: MĚSTA ROSTOU, VENKOV MIZÍ

Nejde jen o jednotlivé biotopy. Předmětem zájmu musí být celý nový krajinný typ, jehož je městská krajina součástí. Tato krajina, označovaná jako suburbánní, příměstská, ovšem teprve vzniká a formuje se, takže ne všechny její rysy už se projeví natolik, abychom je dokázali rozeznat a vyvodit z nich důsledky. Těžko hned chtít podrobnou koncepci, návrhy a návody – jsme téměř na začátku.

Prahu dnes obklopuje suburbánní území několikrát převyšující její vlastní katastrální rozlohu vymezení, stává se městskou aglomerací. Podobně expanduje Brno, další difuzní plochy této nové krajiny jsou Ostravsko a celé Podkrušnohoří, kde se příměstí

kombinuje s krajinou průmyslu a těžby. Tato expanze je následkem celoevropského procesu, který spadá do osmdesátých let minulého století; u nás se posunul do počátku let devadesátých v návaznosti na politické změny. Zemědělská výroba tou dobou dospěla k tak silné mechanizaci a chemizaci, že i při nezmenšené výměře zemědělské půdy radikálně klesl počet lidí zaměstnaných v zemědělství. Tím se změnilo vše – volná krajina se vylidnila a výroba změnila spíše v odnož průmyslu. Města jsou už dnes hlavní světový biotop člověka, už ne donedávna převažující venkov. Konečným výsledkem je probíhající destrukce tradiční kulturní krajiny, kterou průběžně nahrazuje ne přímo město v tradiční podobě, ale nový typ členité krajiny, která přejala část znaků města i venkova. O městské přírodě proto nelze mluvit, aniž použijeme pojmy pro krajinné struktury a procesy jako suburbie a suburbizace. Suburbizace se často pokládá za chorobný proces, nelze ale nevidět, že je v dnešních podmínkách úspěšná a progresivní. Na tradiční krajinu hladce navázala a mnohé z ní přejala a modifikovala do nové podoby. Expanduje a stává se stále výraznější. Dost brzy to může být vůdčí typ naší krajiny, bez ohledu na možný ekonomický či kulturní

Ruderální porosty uprostřed města mají díky keřům, liánám a vytrvalým travám pestrou strukturu blízkou lesostepi. Foto Jiří Sádlo

Pražská přírodní památka Letenský profil je nepřístupné křovisko, periodicky devastované pod záminkou boje proti akátům a bezdomovcům. Pokud se někdy zásah povede tak, jak ho radí Plán péče, rozvětralé břidličné skály zavalí nábreží. Foto Jiří Sádlo

vývoj. Je už tedy zcela zřejmé, že budoucnost ochrany přírody je právě ochrana přírody městského rázu.

DIVERZITA: JE TU VŮBEC CO CHRÁNIT?

Rozšířen je názor o městě jako zničené krajině. To by mohla být pravda, pokud bychom diverzitu omezili na výčet chráněných druhů a výměru chráněných území. Ale jde i o diverzitu obyčejných druhů a jejich účast v běžných biotopech. Všimněte si, jak devastované jsou např. rozsáhlé části Vysočiny – jsou tu pole, eutrofizované rybníky, dávno zarostlé potoční luhy, fádlní lesní či trvalé travní kultury, jsou tu i kvalitní chráněná území, ale skoro scházejí obyčejné biotopy jako louky. To se už situaci města dost podobá, je to podobná diverzita a podobná prohra její ochrany. Z krajiny se k trvalé ochraně vybraly nejvyšší šperky, a péče o zbytek je přes všechno existující úsilí profesionálů i amatérů stále druhořadá. **Oligotrofní vřesové meze, luční prameniště a řada dalších drobných biotopů mizí, naopak vznikla rozsáhlá území s úplnou převahou biotopů, kterým říkáme ve vymezení Natura 2000 nepřírodní.**

Navíc má městská příroda velkou diverzitu nepůvodních druhů kulturních, zplanělých i zavlečených – právě tou se ovšem často argumentuje v její neprospěch a hned se dodává, že nepůvodní druhy je třeba hubit. Všichni ale víme, že to je v celém rozsahu prakticky nemožné. Východiskem je rozlišení druhu ne podle paušální charakteris-

tiky, ale podle chování v konkrétní situaci, tedy podle škodlivosti a užitku měřených jak místním ekologickým, tak ekonomickým či kulturním vlivem. Jen tak najdeme kritéria, podle nichž budeme též druh někde hubit, jinde respektovat a dokonce mu pomáhat. Nepůvodním druhům je načase přiznat hodnotu jako standardní součásti městského prostředí. Tím se nevylučuje, že někdy a někde budeme výskyt některých druhů nadále tvrdě omezovat. Například nepůvodní astry, celíky či vytrvalé slunečnice jsou běžné v zahradách (a těžko jejich pěstování zakazovat), odkud zplaňují (to už omezit půjde), ale v ruderalních trávnících jsou už dávno stabilizované.

Sukcese a nálet nepůvodních dřevin mění původně strohou výsadb u stanice metra v pestrý a členitý porost. Foto Jiří Sádlo

A se vzácnými výjimkami porostů, v nichž převládaly, jsou spíše obohacením místní diverzity. Zcela jiné to však může být, pokud jsou v blízkosti takového trávníku přírodní biotopy, kde by nepůvodní druhy škodily. Měřeno druhovou diverzitou na úrovni státu, je město skutečně biologicky podřadné. Pokud však nic jiného není k dispozici, musíme tím vzít zavděk – každý katastr obce má svůj nejpřírodnější biotop, i kdyby jím měl být jen zarostlý park nebo akátina na uhelné haldě. My ale především diverzitu nepřírodních biotopů příliš neznáme a zdá se, že získat grant na nové metody jejich odstraňování je dnes stokrát snazší než získat grant na nezaujaté poznání a hodnocení její variability a hodnoty.

STANOVIŠTNÍ EKOLOGIE MĚSTSKÉHO PROSTŘEDÍ

Městskou přírodu lze – v jednom z mnoha možných pohledů – popsat jako souběh tří procesů fungujících v trojici typů sociálního prostředí. O procesech zkulturnění, ruderalizace a obnovy přírody pojednáme níže. Stejně důležité je sociální prostředí, jímž je prostor veřejný, neveřejný a vágní. Veřejný prostor je určen všem, typicky náměstí. Ten neveřejný někomu patří, od jednotlivců po stát, takže většinový občan je zde nanejvýš návštěvníkem, extrémem je soukromí, ale cedule plné zákazů naznačují, že rysy neveřejného prostoru mají např. i parky a chráněná území. Konečně vágní prostor je málo využívaný, pravidla pobytu jsou nepsaná a proměnlivá, a typicky je spojen s poloopuštěnými místy a objekty.

V kompaktní městské zástavbě už tradičně převažují kulturní plochy, v nichž se kombinuje hlavně veřejný prostor s neveřejným, kdežto ostatní typy jsou zde potlačovány. Směrem do suburbánní zóny pak stoupá účast vágních terénů jak ruderalního, tak přírodního rázu. Převažují mezi nimi plochy přechodné; např. stará zahrada, extenzivně využívaný park nebo i rumištní plocha může sdílet rysy všech šesti jmenovaných typů.

Tlak lidské kultury ve městě přírodní vlivy buď zcela odstraňuje, anebo systematicky mění do kulturní podoby. Působí zde trvale a důsledně, ale jakmile zeslábně, přírodní vlivy se okamžitě vracejí a zahajují sukcesi. Extrémem lidského vlivu jsou interiéry s umělým osvětlením, klimatem i povrchy, ale zejména někteří bezobratlí nebo houby dokážou i zde žít spontánně, a tak ani zde není převaha kultury úplná.

Hraniční jev směrem k přírodě jsou parky a zahrady. Místní vegetace má často velkou kulturní a rekreační hodnotu, kdežto její biologická hodnota bývá nízká nebo omezená na pěstované druhy či na ptactvo. Pokud má ovšem park podobu ná-

zejí buď velkoplošné drastické disturbance (bagrování, navážky, užití herbicidů), anebo intenzivní kulturní fáze (výsadby, sečení, pletí, řez), po nichž často následují léta a desetiletí bez údržby. Rozhodující silou

„Je už tedy zcela zřejmé, že budoucností ochrany přírody je právě ochrana přírody městského rázu.“

zde tedy není jen sám lidský tlak, ale hlavně jeho kolísání na velkých plochách (srovnejme s tradiční kulturní krajinou, kde člověk působil stále a na jemné prostorové škále). Zásadním a všudypřítomným biotopem městské krajiny jsou lokality vzniklé na neudržovaných pozemcích, na nových terénech poblíž staveb nebo např. ze zrušených zahrad. Jejich vegetace mívá značný podíl rumištních druhů včetně invazních a expanzivních náletových dřevin, ale hojně jsou i druhy přírodních biotopů, zejména luk a křovin. A v různé míře se tu vyskytují i druhy kulturního původu, např. dřeviny zbylé z předchozího pěstování.

Ač jsou dnes tyto plochy kolem měst i ves-

aglomeracích má citelné nedostatky. **Cílovým stadiem biotopů městské přírody se dnes zpravidla stává plně urbanizovaná plocha, park, lesopark, nově vyhlášený či přímo zbudovaný prvek ÚSES nebo, nejvzácněji, chráněné území.** Pokud plocha do některé z těchto forem dosud nedospěla, bývá jen trpěna a ponechána svému osudu. To však jen zvyšuje potřebu pozdějšího drastického nápravného zásahu, typicky převodem v rekreačně, esteticky i biologicky podřadnou parkovou úpravu. Zdůvodňuje se to environmentálně nepříznivými faktory (bezdomovci, alergen, klíšťata, neofyty...), někdy skutečně, ale často jen údajně přítomnými.

To znamená, že ve městě chráníme jednak venkov v jeho zbytkové podobě (např. lesy) a jednak kulturní památky (např. parky), ale málo pracujeme se spontánními a polokulturními biotopy, kterých je ve městě nejvíc. Místo očekávané péče je dokážeme jen změnit, a to v takový biotop, který umíme udržet tradičními prostředky. Tato praxe ukazuje, že nedostatky jsou už v teorii, ač právě ta se běžně pokládá za triviální a dávno vyřešenou. Je tedy dobře, že se dnes ochrana přírody o městskou přírodu zajímá komplexněji. Tím spíš, že je k tomu pravý čas – krajinný vývoj nás sám předbílá.

Přírodní vlivy vedou k zachování či obnově části diversity venkovské krajiny. Město roste difúzně a uzavírá v sobě ostrovy venkova, jejichž přírodní složka poté postupně degraduje; to lze ovšem značně oddálit vhodným ochrannářským managementem. Refugií přírodních biotopů je ve městské krajině poměrně málo a o to jsou významnější, proto je zde snaha chránit i lokality nižší kvality.

Opačným, méně nápadným, ale v důsledcích významnějším procesem je spontánní šíření přírodních druhů a jejich zapojování do vegetace kulturní (ptactvo v parcích) nebo i ruderalní (většina skupin včetně rostlin, obojživelníků a hmyzu). Jak je to účinné, vidíme např. z dnešního městského šíření ptáků dříve omezených na lesy, jako je holub hrivnáč straka a sojka, druhů pastvin jako je štětka laločnatá a starček přímětník nebo z epizodických návratů nosorožníka kapucínka či smržů využívajících skládky štěpky. Často se to však podceňuje a nálezy se pokládají jen za poslední trpné přežívající relikt venkova nebo za ojedinělou náhodu, ale tak to většinu není – ostatně na dnešním venkově je dnes řada

Na nově založených biotopech po velkoplošné disturbanci se obnovuje sukcese bylin i dřevin. Než vegetace převládne, mohou být tyto biotopy útočištěm např. blanokřídlého hmyzu, který je díky své pohyblivosti snadno najde a kolonizuje. Foto Petr Meduna

hodné směsi náhodně nasázených dřevin uprostřed trávníku zcela degradovaného stálým sečením, jak jsme si na to zvykli na sídlištích, je jeho hodnota pramalá ve všech ohledech.

Ruderalizace je proces spojený se spontánní sukcesí. Ve městě mu často předchá-

nic stále hojnější, ochrana přírody o ně spolu s jinými nepřírodními biotopy příliš nedbá a tradičně se soustřeďuje na daleko cennější biotopy přírodní a na plochy s existující nebo možnou územní ochranou. Takový přístup je zcela logický ve velkém, např. celostátním měřítku, ale v sídelních

těchto druhů pod stejným tlakem z úbytku a fragmentace biotopů a jejich hlavním útočištěm jsou typicky druhotné biotopy jako lomy a pískovny.

ČLOVĚK JAKO MĚSTSKÝ ORGANISMUS

Běžný stereotyp o člověku jako nepřirodním vetřelci v dnešním městě neobstojí – město je jeho záměrný i nezáměrný produkt. Přitom ale jeho zdejší nadvláda není absolutní a jeho nepříznivé vlivy nelze přehlížet. A také nemá smysl demonizovat dvě hlavní městské aktivity lidí – urbanismus včetně developerské (postaru investorské) činnosti a bydlení včetně dopravy a rekreace. Radikální alternativu k nim nemáme. Oč by mělo jít, je obojí kultivovat ve prospěch celku.

Město přírodu neodmítá – potřebuje ji co nejbliž. Někdy jsou požadavky naivní (tradují se stížnosti na ranní zpěv ptactva), na druhé cit pro přírodu ve městě strmě stoupá, zatímco na venkově se zánikem selské zkušenosti spíše odumírá. Ukázněné procházky v městských parcích či chráněných územích přestávají lákat, žádá se svobodná možnost interakce a k ní je ideální využít, co nabízí vágní prostor městské divočiny. Ještě před několika lety byly exkurze na neudržovaná místa periferie navštěvovány řídce, s převahou nostalgie u starší generace a novoromantismu u mladé. Dnes zcela překvapivě převažují běžné rodiny s dětmi, které tu nacházejí zážitky i poučení a často se vyslovují pro hledání střední cesty mezi samovolným vývojem, řízenou ochranou a kulturní transformací takových míst. Že to funguje i v ochranné praxi, je vidět např. ze zapojení veřejnosti do údržby bývalého vojenského prostoru Mladá. Disturbanční zásahy milovníků terénních aut či

Invazivní strom pajasan žláznatý (Ailanthus altissima) se snadno uchycuje na kamenitých udusaných substrátech a velmi rychle roste. To ho zvyhodňuje v růstu na rumišťích či podél zdí. Většina těchto stromů v městské zeleni je dnes spontánního původu. Foto Petr Meduna

historických vojenských vozidel a podívaná s tím spojená budí napříč veřejností i zájem o ochranu přírody včetně konkrétních podrobných znalostí. S někdejší ochrannářským aktivismem dobrovolníků jednostranně zaměřených na zručnost v hubení (např. neofytů) je to nesrovnatelné.

OCHRANA PŘÍRODY SI SAMA NEVYSTAČÍ

O touž zarůstající plochu mezi průmyslovým areálem a nákupním centrem se zajímá – pokud ne developer – kromě ochrany přírody také místní správa, urbanistika, komunální ekologie, sadovnictví, někdy i památkářství. Při veřejných diskusích se argumentuje jak přírodností a potřebou volné, pravidly nevázané rekreace, tak i bezpečností a hygienou. Je patrné, že kde dosud ochrana přírody spíše soutěžila s ostatními zájmovými skupinami o kompetence, měla

by spíše fúzovat a hledat společná řešení. Prozatím však u nás převládají pohodlné dohody o „zkvalitnění prostředí“, z něž se tu běžně stává účelová fráze a vlastně lež. Pokud se ona zelená plocha nakonec vybagruje, převrství, oplotí, osází směsicí modřínu a olše, a nakonec se vše označí jako ekologický biokoridor, je to zásadně špatně pro přírodu i pro lidi.

Ochrannářský koncept městské přírody se teprve rodí. Proto bude vhodné nejprve prověřit tradičně vžitá přístupy a jejich východiska (podotýkám pro ty, kdo si raději uchovávají silný a jednoduchý názor a myšlení jim v tom brání). Teprve pak dokážeme městskou přírodu poznat a od poznání odvinout praxi (podotýkám pro ty, kdo se napřed ptají po institucích a penězích, a až pak je zajímavá, co a proč se vůbec bude řešit).

POZNATKY Z ČESKÉ VĚDY A VÝZKUMU

Loskotová T., Horák J. (2016): *The influence of mature oak stands and spruce plantations on soil-dwelling click beetles in lowland plantation forests. PEERJ 4: e1568*

ROZŠÍŘENÍ KOVAŘÍCI R. ATHOUS V LESÍCH

Kovařici r. *Athous* hraje významnou roli při biologické kontrole škůdců v lesích a zapracování organické hmoty do půd. Při srovnání komunity těchto brouků v hospodářských lesích složených z dubu zimního a ze smrku ztepilého se ukázalo, že bohatší společenstvo žije v doubravách. Druhy kovařík páskovaný (*A. vittatus*) a kovařík narudlý (*A. haemorrhoidalis*) preferují doubravy, kdežto kovařík *A. zebei* a kovařík hladký (*A. subfuscus*) smrčiny. Všechny druhy jsou schopné tolerovat určitou míru lidských zásahů, což umocňuje jejich roli jako potenciálních druhů využitelných v biologické ochraně lesů.

-símpolak-